

Michael Sandel, Δικαιοσύνη - τι είναι σωστό;, εκδόσεις Πόλις, 2011

Αρετή: καλλιέργεια των στάσεων και των διαθέσεων, των ιδιοτήτων του χαρακτήρα, στις οποίες στηρίζεται μια καλή κοινωνία. (σελ. 18)

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι οι αρχαίες θεωρίες περί δικαιοσύνης (π.χ. Αριστοτέλης) ξεκινούν από την αρετή, ενώ οι νεότερες από την ελευθερία (Καντ, 18^{ος} – Ρωλς, 20^{ος})

Δικαιοσύνη, προσέγγιση με βάση τρία ιδεώδη (τρεις τρόποι καθορισμού του δίκαιου):

- 1) Μεγιστοποίηση ευημερίας
- 2) Σεβασμός της ελευθερίας
- 3) Καλλιέργεια της αρετής

Οικονομική κρίση 2008-2009, Αμερική.

Ο συνολικός πλούτος των αμερικανικών οικογενειών μειώθηκε κατά 11 τρισεκατομμύρια \$ το 2008, ένα ποσό που ισούται με το αθροιστικό ετήσιο προϊόν της Γερμανίας, της Ιαπωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου. (σελ. 25)

Η πιο προκλητική περίπτωση ήταν η American International Group (AIG), ένας ασφαλιστικός γίγαντας που καταστράφηκε από τις ριψοκίνδυνες επενδύσεις της μονάδας των χρηματοοικονομικών προϊόντων. Παρότι είχε διασωθεί από μαζικές εισφορές κυβερνητικών επιχορηγήσεων (συνολικού ύψους 173 δισεκατομμυρίων δολαρίων), η εταιρεία πλήρωσε μπόνους αξίας 165 εκατομμυρίων δολαρίων σε διευθυντικά στελέχη, στο Τμήμα ακριβώς που προκάλεσε την κρίση. (σελ. 26)

2008: Το ανώτερο 10% των αμερικανικών νοικοκυριών λαμβάνει το 42% του όλου εισοδήματος και κατέχει το 71% του όλου πλούτου. (σελ. 87)

Ωφελιμιστικό επιχείρημα για τις αγορές:

Όταν δύο άτομα κάνουν μια συμφωνία, και τα δύο κερδίζουν. Εφόσον η συμφωνία τους βελτιώνει την κατάσταση και των δύο χωρίς να πλήττει κανέναν άλλον, αυτό αυξάνει ασφαλώς τη γενική ωφέλεια.

Οι διαβουλεύσεις αντλούν στοιχεία από τις ανόμοιες εμπειρίες ζωής που φέρουν τα άτομα από διαφορετικά στρώματα και κοινωνικές κατηγορίες.

Ζαν Ζακ Ρουσσώ (1712-1778)

Στο Κοινωνικό Συμβόλαιο (1762), υποστηρίζει ότι η μετατροπή ενός πολιτικού καθήκοντος (στρατιωτική υποχρέωση, ένορκος σε δικαστήριο κ.α.) σε αγοραίο αγαθό δεν αυξάνει την ελευθερία, αλλά την υπονομεύει. (σελ. 127)

Αντιλαμβανόμαστε συνήθως το Κράτος, με τους δεσμευτικούς του νόμους και τις ρυθμίσεις, ως τη σφαίρα της εξουσίας και του καταναγκασμού· και βλέπουμε την αγορά, με τις εκούσιες συναλλαγές της, ως τη σφαίρα της ελευθερίας. Ο Ρουσσώ θα έλεγε ότι αυτό αντιστρέφει την πραγματικότητα – σε ότι αφορά τουλάχιστον τα πολιτικά αγαθά. (σελ. 127)

Ελευθεριακή ερμηνεία της Δικαιοσύνης:

Δικαιοσύνη είναι ο σεβασμός της ελευθερίας. Η προσέγγιση αυτή πρεσβεύει ότι η δικαιοσύνη απαιτεί τον σεβασμό οποιασδήποτε επιλογής κάνουν τα άτομα, εφόσον οι επιλογές τους δεν παραβιάζουν τα δικαιώματα κανενός άλλου.

... οι επιλογές που γίνονται υπό πίεση, ή ελλείπει επαρκούς γνώσης, δεν είναι αληθινά ελεύθερες...

Τζων Λοκ (1632-1704)

Θεωρητικός των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και της περιορισμένης κυβέρνησης.

Ιμμάνουελ Καντ (1724-1804)

Υποστηρίζει ότι η **ηθική** δεν αφορά τη μεγιστοποίηση της ευτυχίας ή οποιουδήποτε άλλου σκοπού. Αφορά, αντιθέτως, τον σεβασμό προς τα πρόσωπα ως σκοπούς καθεαυτούς. Ο Καντ απορρίπτει τον ωφελιμισμό. Πίστευε ότι οι ωφελιμιστές σφάλουν όταν θεωρούν ότι η δικαιοσύνη και η ηθική έχουν ως αντικείμενο τη μεγιστοποίηση της ευτυχίας. Το γεγονός και μόνο ότι κάτι προσφέρει ευχαρίστηση σε πολλά άτομα δεν το καθιστά δίκαιο.

... η ηθική δεν μπορεί να στηρίζεται σε εμπειρικά κριτήρια, όπως τα συμφέροντα, οι ορέξεις, οι επιθυμίες και οι προτιμήσεις που έχουν τα άτομα σε μια δεδομένη στιγμή.

Η απαιτητική αντίληψη του Καντ για την ελευθερία:

Για τον Καντ, κάθε φορά που η συμπεριφορά μας καθορίζεται βιολογικά (πεινά, δίψα...) ή διαμορφώνεται κοινωνικά (διαφήμιση...) δεν είναι αληθινά ελεύθερη.

Ενεργούμε αυτόνομα όταν ενεργούμε σύμφωνα μ' έναν νόμο που δίνουμε στον εαυτό μας – όχι σύμφωνα με τις επιταγές της φύσης ή των κοινωνικών συμβάσεων. **Εφόσον, λοιπόν, δεν υπάρχει αυτονομία δεν μπορεί να υπάρξει και ηθική ευθύνη.**

Ενεργώ ελεύθερα όχι όταν επιλέγω τα καλύτερα μέσα για έναν δεδομένο σκοπό (έναν σκοπό που έχει καθοριστεί εξωτερικά – από άλλους ή καθορίζεται βιολογικά ή κοινωνικά...), αλλά, όταν επιλέγω τον ίδιο το σκοπό, για χάρη του ίδιου του σκοπού.

Κατά τον Καντ, όταν αξιολογούμε την **ηθική αξία μιας πράξης**, αξιολογούμε το κίνητρο με βάση το οποίο έγινε, όχι τις συνέπειες που επιφέρει.

Το κίνητρο που προσδίδει ηθική αξία σε μια πράξη είναι το κίνητρο του καθήκοντος, το οποίο για τον Καντ προϋποθέτει ότι κάνουμε το σωστό για το σωστό λόγο. Αν ενεργούμε με βάση κάποιο άλλο κίνητρο πέρα από το καθήκον, π.χ. για ιδιοτελείς λόγους, η πράξη μας στερείται ηθικής αξίας. (σελ. 160)

Το κίνητρο του καθήκοντος, ο Καντ το αντιδιαστέλλει με τα «κίνητρα των ορμών» (επιθυμίες, προτιμήσεις, ορέξεις...) και επιμένει ότι μόνο οι πράξεις που υποκινούνται από το κίνητρο του καθήκοντος έχουν ηθική αξία. Μόνο, λοιπόν, το κίνητρο του καθήκοντος – το να κάνουμε μια πράξη επειδή είναι σωστή, όχι επειδή είναι χρήσιμη ή βολική – προσδίδει ηθική αξία σε μια πράξη.

Ο αλτρουιστής του Καντ: Αν ένας άνθρωπος προσφέρει βοήθεια σε άλλους ανθρώπους λόγω της ευχαρίστησης που αποκομίζει και μόνο, τότε η πράξη του στερείται ηθικής αξίας. Αλλά, αν αναγνωρίζει ότι έχει ένα καθήκον να βοηθά τους συνανθρώπους του και δρα με βάση αυτό το καθήκον, τότε η ευχαρίστηση που αντλεί από αυτό δεν είναι ηθικά επιλήψιμη.

Στην πράξη, φυσικά, το καθήκον και η επιθυμία συχνά συνυπάρχουν. Είναι δύσκολο πολλές φορές να ξεδιαλύνουμε τα κίνητρα του ίδιου μας του εαυτού, πόσω μάλλον τα κίνητρα άλλων ατόμων. Ο Καντ δεν αρνείται αυτό το γεγονός.

Ηθική → καθήκον εναντίον ορμής/επιθυμίας

Ελευθερία → Αυτονομία εναντίον ετερονομίας

Λόγος→ Κατηγορική εναντίον υποθετικής προστακτικής

Αν η πράξη είναι καλή μόνο ως μέσο για κάτι άλλο, τότε η προστακτική είναι υποθετική (π.χ. αν θες να έχεις καλή φήμη ως επιχείρηση, τότε να μεταχειρίζεσαι τίμια τους πελάτες σου). Αν, όμως, η πράξη είναι καθεαυτήν καλή, είναι συνεπώς **αναγκαίο αξίωμα μια θέλησης η οποία αφ' εαυτής συμφωνεί με τη λογική**, τότε η προστακτική είναι κατηγορική. (σελ. 169-170)

Κατηγορικό, είναι ότι είναι απόλυτο, απροϋπόθετο – χωρίς να αναφέρεται σε οποιονδήποτε άλλο σκοπό ή χωρίς να εξαρτάται από οποιονδήποτε άλλο σκοπό.

1^η Κατηγορική προστακτική: «Πράττε μόνο σύμφωνα με έναν γνώμονα¹, μέσω του οποίου μπορείς συνάμα να θέλεις, αυτός ο γνώμονας να γίνει καθολικός νόμος».

2^η Κατηγορική προστακτική: Να μεταχειρίζεστε τα πρόσωπα ως σκοπούς: «Πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο».

Ο Καντ απορρίπτει τον ωφελιμισμό ως βάση (όχι μόνο για την προσωπική ηθική αλλά και) για τη νομοθεσία (σελ. 195)

Εφόσον οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για τον εμπειρικό σκοπό της ευτυχίας και το περιεχόμενό της, η ωφέλεια δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση της δικαιοσύνης και των δικαιωμάτων.

Τζων Ρωλς (John Rawls, 1921-2002), αμερικανός πολιτικός φιλόσοφος

Ως εκούσιες πράξεις, τα συμβόλαια εκφράζουν την αυτονομία μας· οι υποχρεώσεις που δημιουργούν έχουν βάρος επειδή είναι αυτοεπιβαλλόμενες –τις επιβάλλουμε ελεύθερα στον εαυτό μας.

Ως μέσα αμοιβαίου οφέλους, τα συμβόλαια στηρίζονται στην ιδέα της αμοιβαιότητας· η υποχρέωσή μας να τα εκπληρώσουμε πηγάζει από την υποχρέωσή μας να ανταμείψουμε άλλα άτομα για τα οφέλη που μας παρέχουν.

Τα συμβόλαια αντλούν την ηθική τους δύναμη από δύο διαφορετικά ιδανικά, την **αυτονομία** και την **αμοιβαιότητα**. Αλλά τα περισσότερα πραγματικά συμβόλαια δεν εκφράζουν επαρκώς αυτά τα ιδανικά.

Η σημασία μιας συνεισφοράς (και η αμοιβή της) εξαρτάται από τις ιδιότητες που τυχαίνει να εκτιμά μια δεδομένη κοινωνία σε δεδομένη χρονική περίοδο.

... σε μια αξιοκρατική κοινωνία, οι περισσότεροι πιστεύουν ότι η εγκόσμια επιτυχία αντανακλά την αξία μας· αυτή η ιδέα δεν ξεριζώνεται εύκολα.

Ο Μίλτον Φρίντμαν (στο βιβλίο του, Free to choose, 1980) αναγνώρισε ότι όσοι μεγαλώνουν σε πλούσιες οικογένειες και φοιτούν στα σχολεία των ελίτ έχουν ένα άδικο πλεονέκτημα σε βάρος εκείνων που προέρχονται από λιγότερο προνομιούχα περιβάλλοντα. Παραδέχθηκε επίσης ότι όσοι κληρονομούν ταλέντα και χαρίσματα χωρίς να κάνουν τίποτε οι ίδιοι, έχουν ένα άδικο πλεονέκτημα σε βάρος των υπολοίπων. Σε αντίθεση με τον Ρωλς,

¹ Γνώμονας: κανόνας, μια αρχή που ορίζει τον λόγο για την πράξη σου.

ωστόσο, ο Φρίντμαν επέμεινε ότι δεν θα πρέπει να προσπαθήσουμε να διορθώσουμε αυτή την αδικία. Απεναντίας, θα πρέπει να μάθουμε να ζούμε μ' αυτήν... η ζωή δεν είναι δίκαιη...

Η πολιτική των **θετικών διακρίσεων** (που ευνοεί υποψηφίους από μειονότητες – ή λόγω φύλου π.χ. ποσόστωση γυναικών σε συμβούλια), σύμφωνα με τους υποστηρικτές της, οφείλεται:

- α) στη διόρθωση μεροληπτικών στοιχείων κατά τη διαδικασία της τυποποιημένης αξιολόγησης (π.χ. εξετάσεις, επιλογή)
- β) στην αποκατάσταση αδικιών του παρελθόντος
- γ) στην προαγωγή της ποικιλομορφίας

Η **αλαζονική υπόθεση**, η οποία, άλλωστε, είναι διαδεδομένη στις αξιοκρατικές κοινωνίες, ότι η επιτυχία είναι το επιστέγασμα της αρετής, ότι οι πλούσιοι είναι πλούσιοι επειδή είναι πιο άξιοι από του φτωχούς, δεν λαμβάνει υπόψη της ότι δεν είναι δικό μας επίτευγμα το ότι ζούμε σε μια κοινωνία που τυχαίνει να εκτιμά τις ιδιαίτερες δεξιότητές μας. Αυτό είναι τεκμήριο της καλής μας τύχης, όχι της αρετής μας. (σελ. 251)

Η πεποίθηση ότι οι δουλειές και οι ευκαιρίες ανταμείβουν τους άξιους έχει βαθιές ρίζες. Η πεποίθηση αυτή έχει και θετικές και αρνητικές συνέπειες... Η δύναμή της στέκεται εμπόδιο στην κοινωνική αλληλεγγύη· όσο περισσότερο θεωρούμε την επιτυχία μας δικό μας έργο, τόσο μικρότερη ευθύνη νιώθουμε για εκείνους που υστερούν. (σελ. 251-252)

Ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι για να καθορίσουμε τη δίκαιη κατανομή ενός αγαθού, θα πρέπει να εξετάσουμε το τέλος, ή το σκοπό, του αγαθού που κατανέμεται (π.χ. τους καλύτερους αυλούς τους δίνουμε στους καλύτερους αυλιτές) [σελ.265]

Κατά τον Αριστοτέλη, λοιπόν, η δικαιοσύνη πρέπει να είναι τελεολογική: Ποιος ο σκοπός του αυλού; Να παίζει ωραία μουσική. Για να επιτευχθεί ο σκοπός, θα πρέπει ο καλύτερος αυλός να δοθεί στον καλύτερο αυλιτή.

Η **δικαιοσύνη**, λειτουργώντας με τον τρόπο αυτό, **απονέμει τιμές.**

Οι διαμάχες για τη δικαιοσύνη και τα δικαιώματα είναι συχνά διαμάχες για τον σκοπό (το «τέλος») ενός κοινωνικού θεσμού, οι οποίες με τη σειρά τους εκφράζουν συγκρουόμενες αντιλήψεις για τις αρετές που θα πρέπει να τιμά και να ανταμείβει ο θεσμός. (σελ. 269)

Σκοπός ύπαρξης της πολιτικής κοινότητας:

- ➔ Η προστασία της ιδιοκτησίας / προώθηση της οικονομικής ευημερίας (ολιγαρχικοί)
- ➔ Η εκπλήρωση των επιθυμιών της πλειοψηφίας (Δημοκρατικοί)
- ➔ Η καλλιέργεια της αρετής των πολιτών (Αριστοτέλης) –να διαβουλεύονται για το κοινό αγαθό, να διαμορφώνουν πολιτική κρίση, να συμμετέχουν στην αυτοδιοίκηση, να ενδιαφέρονται για το πεπρωμένο της κοινότητας ως όλου.

Για τον Αριστοτέλη, η πολιτική δεν είναι απλώς οικονομία με άλλα μέσα. Ο σκοπός της είναι ανώτερος από τη μεγιστοποίηση της ωφέλειας ή την καθιέρωση δίκαιων κανόνων για την προώθηση ατομικών συμφερόντων. Είναι, απεναντίας, μια έκφραση της φύσης μας, μια

ευκαιρία για την εκδίπλωση των ανθρωπίνων ικανοτήτων μας, μια ουσιώδης άποψη της καλής ζωής.

Για τον Αριστοτέλη, οι νόμοι της πόλης ενσταλάζουν καλές συνήθειες, διαπλάθουν καλούς χαρακτήρες και μας βάζουν στο δρόμο της πολιτικής αρετής. Η ζωή του πολίτη μάς επιτρέπει να ασκήσουμε τις ικανότητες της διαβούλευσης και της φρόνησης (κρίσης) που διαφορετικά θα παρέμεναν σε υπνώπτουσα κατάσταση. (σελ. 280)

Ο Τζων Λωκ, υποστήριξε ότι η νόμιμη διακυβέρνηση πρέπει να βασίζεται στη συγκατάθεση (η ιδέα του εαυτού που επιλέγει).

Η Καντιανή αυτονομία είναι πιο απαιτητική από τη συγκατάθεση. **Όταν θέλω τον ηθικό νόμο, δεν επιλέγω απλώς με βάση τις τυχαίες επιθυμίες μου ή τα δεσμά της πίστης μου. Αντιθέτως, αποστασιοποιούμαι από τα ιδιαίτερα συμφέροντα και τις προσδέσεις μου, και βούλομαι ως κοινωνός του καθαρού πρακτικού λόγου.** (σελ. 300-301)

Κατά τον Ρωλς, οι υποχρεώσεις μπορούν να προκύψουν με δύο μόνο τρόπους –ως φυσικά καθήκοντα που έχουμε προς τα ανθρώπινα όντα ως τέτοια², και ως εκούσιες υποχρεώσεις που αναλαμβάνουμε με την συναίνεσή μας.

² Περιλαμβάνουν το καθήκον να φερόμαστε στα πρόσωπα με σεβασμό, να φερόμαστε δίκαια, να αποφεύγουμε τη βία και ούτω καθεξής.